

Philosophos – Philotheos – Philoponos

**Studies and Essays as Charisteria
in Honor of Professor Bogoljub Šijaković
on the Occasion of His 65th Birthday**

edited by

Mikonja Knežević

in collaboration with Rade Kisić and Dušan Krcunović

Gnomon Center for the Humanities
Matica srpska – Društvo članova u Crnoj Gori
Belgrade / Podgorica
2021

Contents | Садржај

Пролог: Philosophos – Philotheos – Philoponos	9
Биографија	12

Ἑλληνικά | Hellenica

Vitomir Mitevski: The idea of measure in Presocratics	15
Ђурђина Шијаковић Маиданик: Post mortem живот: Представа Касандриног мртвог тијела у Еурипидовим <i>Тројанкама</i>	23
Гордан Маричић, Јована Раденковић: <i>O miselle passer</i> : Смрт Лезбијиног врапца у четири српска превода	40
Wolfgang Speyer: Einheit und Zweiheit, Ganzheit und Vielheit in Mensch und Welt. Überlegungen zur Seele	53
Ирина Деретић: Филозоф и смрт у Платоновом <i>Федону</i>	77
Gorazd Kocijančić: Who Makes the World? The enigmatic Message of Plato's "Timaeus"	95
Aleksandar Kandić: Platon o ontološkom statusu matematičkih entiteta	106
Zoran Lučić: Odjek pre-eudoksovske geometrije u Euklidovim <i>Elementima</i>	119
Christos Terezis: The Hermeneutic Reading of the Platonic Dialogue <i>Laws</i> by Proclus the Neoplatonist	132

Χριστιανικά καὶ Βυζαντινά | Christiana et Byzantina

Jovana Šijaković: Christian Allegoresis of the <i>Odyssey</i> ?	145
Adolf Martin Ritter: "Sokrates und Christus". Gedanken zum Verhältnis von Platonismus und Christentum in der Antike	168
Ilaria Ramelli: Origen and Porphyry: Continuity and Polemics between Psychology and Eschatology. Preliminary Remarks	187
Душан Игњатовић: Симбиотско јединство душе и тијела у антропологији Григорија Ниског и Немесија Емеског	212
Beate Regina Suchla: Der Begriff Freundschaft bei Dionysius Areopagita	229
Michael Mutreich: Die dem Dionysius Areopagita zugeschriebene Autobiographie und die Förderung der Philosophie im Christentum	236
Dieter Fahl: Isaiah of Serres and His Slavonic Translation of the Corpus Areopagiticum	246
Свилен Тутеков: Етиката в контекста на <i>христологизацијата на</i> <i>философијата</i> според ранните аскетически отци	263
Theocharis S. Papavissarion: Coherence and Continuity of Greek Patristic Theology on the Origin of Matter	279

Torstein Theodor Tollefsen: St Maximus the Confessor and Alexandrian Logic — some Observations	296
Dionysios Skliris: The importance of the Virgin Birth of Christ according to Saint Maximus the Confessor	305
Микоња Кнежевић: <i>Oratio 42, 15</i> Григорија Назијанзина у рецепцији Григорија Паламе	312
Gocha Varnovi: Η διδασκαλία τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ γιὰ τὴ διάκριση οὐσίας καὶ ἐνεργειῶν στὸ ἔργο του· <i>Διάλεξις Ὁρθοδόξου μετὰ Βαρλααμίτου</i> ..	336
Бојана Павловић: Григорије Палама у <i>Ромејској историји</i> Нићифора Григоре: теолошки диспут и стварање личне историје	343
Ἀνδρέας Π. Ζαχαρίου: Παράτηρήσεις περὶ τὴν ἀντίληψη τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου γιὰ τὸν μοναχισμό	363
Yannis Kakridis: “Инако же Ромеиское царство неразруσιμο”. К интерпретации послания Филофея Псковского “На звѣздочетцы и на латыни”	375
Georgi Kapriev: Wissenschaftliches Wissen und Kunst, heilige Bilder und Ikonographen. Die byzantinischen Sichtweisen	387
Мирослав Симијоновић: Чудотворна икона Богородице Тројеручице. Манастирско предање у контексту историјских и уметничких запажања	401
Constantinos Athanasopoulos: Religion and State in More’s <i>Utopia</i> : Challenging Republicanism and the Byzantine <i>synallelia, symfonia</i> and <i>harmonia</i>	416
Атанасије Јевтић: Прилог критики софиологије Павла Флоренског	435
Guram Lursmanashvili: Meaning of “Christian Hellenism” in theology of Fr. Georges Florovsky	447
Walter Sparr: „Gen Himmel aufgefahren ist...“ und Gottes Gegenwart im Raum der Welt	454
Никола Маројевић: Вјера и знање – теолошки дискурс	467

Νεωτερικά | Moderna

Gunter Scholtz: Humboldt, Schleiermacher und die Humanitätsidee	477
Зоран Кинђић: Ничеова критика морала	489
Dragan Prole: Trubadursko viđenje nevidenog	515
Ромило Александар Кнежевић: Бог и стварање из нестворене слободе. О појму „хаоса“ код Фридриха Ничеа и идеји „Унгрунда“ код Николаја Берђајева	529
Predrag Čičovački: Tolstoy and the Sermon on the Mount	539
Bogdan Lubardić: Philosophy between Sermonizing and Tragedy: Shestov’s Anti-Moralistic Critique of Tolstoy	551
Dean Komel: Gedächtnis und Heideggers Frage »Was heißt Denken?«	581

Саша Радојчић: Филозофска херменеутика и теорија књижевности	593
Часлав Д. Копривица: Philosophia particeps. На раскршћима теорије и егзистенције у мисли Габријела Марсела	606
Драго Перовић: „Кроз друге ја сам ’у себи’.“ Замјењивање као најрадикалнији израз Левинасове критике онто-тео-логије	637
Milanko Govedarica: Aesthetics of living	653
Marko Vučković: Murderers of the Real: Transaesthetics and the Art of Holiness	666
Markus Enders: Kann das perichoretische Verhältnis zwischen Wahrheit und Liebe nach Klaus Hemmerle ein geeignetes Modell für die Verhältnisbestimmung zwischen Philosophie und Theologie sein?	693
Philipp W. Rosemann: A Brief Theology of the As If (inspired by a remark of Joseph Ratzinger)	706
Максим Васиљевић: Еутаназија и личност	715
Vittorio Hösle: Variationen, Korollarien und Gegenaphorismen zu den „Sucesivos escolios a un texto implícito“ von Nicolás Gómez Dávila	722
Vasilios N. Makrides: Liberalität aus Sicht des Orthodoxen Christentums	739
Radoje Golović: Savremena demokratija u svijetlu ruske filofske refleksije	754
Александра Манчић: Преклопљена читања	779
Зоран Арсовић: Читач	795
Радојка Вукчевић: Тумачења и разговори са истакнутим критичарима америчке књижевности	809
Александар Лукић: Постистина, медији и стварност	815

Σερβικά | Serbica

Душко В. Певуља: Књижевна историја Стојана Новаковића	827
Будимир Алексић: Библијски мотиви у српској усменој епизи	847
Јелица Стојановић: Најстарији писани споменици са простора данашње Црне Горе	865
Ненад Ристовић: Хеленство Доситеја Обрадовића у европском, православном и српском контексту	872
Branko Aleksić: Platon u misaonom delu Laze Kostića	898
Мило Ломпар: Модерност и светост	906
Владимир Рогановић, Милеса Стефановић-Бановић: Најотменији меланхолик: Иво Андрић и „Мисао“	945
Јован Делић: Ходочашћа кроз простор и вријеме. О пјесничкој књизи <i>Усправна земља</i> Васка Попе и циклусу „Ходочашћа“	956
Милош Ковић: Британско-руски односи као оквир политике Велике Британије према Србима (до Кримског рата)	966
Vladimir Cvetković: The Reception of the Serbian Orthodox Church in the 21 st century German Academia	993

Περὶ τοῦ ἐντίμου | De honorato

Славко Гордић: Његош, кључна реч	1007
Радивоје Керовић: Шијаковићево зближавање с трансценденцијом	1011
Дарко Р. Ђого: Идентитет, историја, етика: Зизјулас и Шијаковић – πρόσωπον προς πρόσωπον	1022
Благоје Пантелић: Одговорност у хришћанској философији Богољуба Шијаковића	1053
Александар Раковић: Српски родољуб Богољуб Шијаковић као покретач државно-верског дијалога	1066
Јана М. Алексић: Српски културни образац у светлу Шијаковићеве антропологије и философије историје	1076
Владимир Ђурић: Уставни идентитет и идентитет Цркве. Дужност уставне државе да призна Цркву као услов поретка слободе и владавине права	1090
Dejan Mirović: International Legal Regulation of Religious Freedom, Law on Freedom of Religion, and Professor Dr Bogoljub Šijaković's Viewpoints ...	1106
Biography	1122

Βιβλιογραφία | Bibliographia

Богољуб Шијаковић Bogoljub Šijaković: Библиографија Bibliography	1123
---	------

Philosophos – Philotheos – Philoponos: Студије и огледи као *χαριστήρια* у част професора Богољуба Шијаковића поводом његових 65 година, приредио Микоња Кнежевић, у сарадњи са Радом Кисићем и Душаном Крцуновићем, Београд: Гномон, Подгорица: Матица српска 2021, 343–362.

Бојана Павловић

Византолошки институт САНУ, Београд
bojana.pavlovic85@gmail.com

Григорије Палама у *Ромејској исџорији* Нићифора Григоре: теолошки диспут и стварање личне историје

Сажетак: Рад се бави полемиком Нићифора Григоре са Григоријем Паламом, развојем и током њиховог спора у циљу приказивања значаја и улоге овог дела Григориног списка у оквиру целокупне *Ромејске исџорије*. Због простора који је историчар дао свом сукобу са Паламом, овај део *Исџорије* с правом се може окарактерисати као Григорина лична повест. То није апологија, већ дело полемичког карактера попут његових *Анџирејшика*, о чему сведоче и догматски говори против Паламе, интегрално укључени у *Ромејску исџорију*. Полемiku са исихастом Григора је схватао не као свој лични бој, већ као борбу за одбрану Ортодоксије.*

Кључне речи: Нићифор Григора, Григорије Палама, *Ромејска исџорија*, исихазам, лична историја

Писац волуминозног историографског списка који обрађује период од 1204–1359. године, византијски интелектуалац Нићифор Григора, један је од главних про-тагониста великог црквеног диспута који је свој замах добио у другој половини XIV столећа. Спор око исихазма снажно је узбуркао духове у читавом византијском друштву поделивши га трајно на присталице Григорија Паламе и противнике његовог учења, које је на сабору у Цариграду 1351. тријумфовало. Последице победе исихазма у првом тренутку највише су погодиле тада најљућег Паламиног противника, историчара и филозофа Григору, који је заточен у цариградски манастир Христа у Хори. У оквирима манастирске цркве, међутим, странице Григорине *Ромејске исџорије* наставиле су да се исписују, представљајући гласило њиховог аутора у борби за „праву истину“. Поред *Исџорије*, Григора је у периоду заточеништва радио и на писању теолошких трактата против Паламе,¹ у којима је настојао да покаже исправност сопственог становишта и обесмисли Паламино учење о таворској светлости и божанским енергијама. Ипак, у овом раду акценат неће бити стављен на теолошки дискурс двојице великана византијског XIV столећа, већ ће предмет анализе бити место које овај диспут заузима у Григориним историјском спису. С тим у вези пажња ће бити посвећена његовом уклапању у

* Истраживање је подржано од стране Министарства науке, просвете и технолошког развоја Републике Србије.

1 H.-V. Beyer, Eine Chronologie der Lebensgeschichte des Nikephoros Gregoras, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 27 (1978) (=Beyer, Chronologie) 147.

структуру дела, као и питању због чега су Григорини поједини теолошки трактати против Паламе интегрално укључени у *Историју*, упркос чињеници да их је писац објављивао и као самостална дела.

Као што је познато, *Ромејску историју* чини XXXVII књига. Ипак, у оквиру дела јасно се дају уочити три хронолошко-тематске целине: 1) Предисторија и увод у главну тематику (1204–1341), 2) „Главно излагање” (1341–1351), 3) Спор око исихазма са Григоријем Паламом и царем Јованом VI Кантакузином (1351–1359). Свака од три поменуте целине садржи своје особености условљене временском дистанцом која је делила аутора од догађаја које је описивао, те тиме и његовом личном уплетеношћу у дешавања, количином и врстом података који су му стајали на располагању, избором онога што се желело представити, као и односом према личностима које су главни актери списа. Трећу целину чине књиге XVIII–XXXVII. Већ сâм њихов број јасно указује на то шта је постала главна тема *Ромејске историје*, али не треба изгубити из вида чињеницу да је Григора повест о исихазму почео уводити у свој спис већ у XI књизи, иако веома пажљиво и постепено. Управо се у умерености Григориног исказа у књигама пре XVIII најбоље огледа развој полемике и еволуција односа Нићифора Григоре и Григорија Паламе, који је у највећој мери био одређен односом аутора *Ромејске историје* и Јована Кантакузина. Треба подсетити да је Григора у спор са Паламом увучен без своје воље и да је његово прво иступање против исихасте уследило на захтев царице Ане Савојске 1346. године, која је имала намеру да покаже исправност Паламиног учења и осуди патријарха Јована XIV Калеку, те тиме постигне споразум са Јованом Кантакузином. Уместо да докаже исправност Паламиног учења Григора се упустио у показивање сасвим супротног, што је не само повећало гнев и мржњу царице према њему, већ је и Кантакузина, историчаревог дугогодишњег пријатеља, претворило у његовог ватреног противника.² Треба, међутим, истаћи да су у оквиру ових књига, поред теолошких тема, заступљени и политички догађаји који су неизоставно утицали на жестину верске распре и брзину, по Григору, неповољног расплета дијалога: рат Венеције и Ђенове у који је Царство било увучено, грађански сукоб између Јована V Палеолога и Јована VI Кантакузина (1351–1354), долазак младог цара на власт и, у вези са тим, његово коначно разрачунавање са припадницима породице Кантакузин. Књиге посвећене историји исихастичког спора умногоме су нарушиле концепцију и промениле карактер целокупног списа. Због тога је неопходно осврнути се на њихову структуру, као и на Григорино виђење историје.

Структура и хронолошки оквири настанка књига XVIII–XXXVII

Када је у питању структура *Ромејске историје* и утицај детаљног излагања о исихастичком спору на концепцију списа, треба истаћи да се, упркос томе што се Григорино дело генерално не одликује уједначеном структуром, изванредан поредак у слагању материјала ипак да уочити.³ То важи и за онај део списа у коме се

² Nicephori Gregorae Byzantina Historia, I–III, ed. L. Schopen–I. Bekker, Bonnae 1829–1855 (= Greg. I, II, III), Greg. II, 769. 1–773. 2.

³ Б. Павловић, „Ромејска историја” Нићифора Григоре: историјска анализа дела (необјављена докторска дисертација) Београд, 2018 (=Павловић, „Ромејска историја”) 29–35.

приповеда о Палами. Већ се у делу XVII књиге отпочиње са причом о припремама за Цариградски сабор, док је XVIII књига посвећена почетку седница маја месеца 1351. године, Кантакузиновом отварању сабора и излагању о правоверној догми. Књига XIX бави се Григориним одговором на царев говор, у којој је до детаља изнета пишчева аргументација у циљу сопствене одбране. Тек се у XX књизи чује глас Григорија Паламе, док се XXI књига завршава тријумфом исихаста и навођењем саборских одлука. Ово је догађај који је Григора несумњиво најдетаљније описао у својој *Исџорији* и кога је, према сопственом мишљењу, означио за главни узрок потоњих страдања Ромеја. Даљи наставак његове приповести везан за спор око исихазма односи се на пишчев боравак у Хори, настојања Кантакузина да Григору приволи на своју страну, Григорине разговоре са Димитријем Кавасилом, присталицом исихазма, као и долазак Агатангела (књиге XXII, XXIII и део XXIV). Други део XXIV и књиге XXV–XXIX, представљају посебну целину, што се потврђује и рукописном традицијом.⁴ Важно је напоменути да су оне, иако Григора и у њима не пропушта да помене спор око исихазма, пре свега посвећене политичким дешавањима у Царству и трећем грађанском рату међу Ромејима 1351–1354, који се завршио уласком Јована V Палеолога у престоницу и абдикацијом Јована VI Кантакузина. То је уједно означило и пуштање Григоре из притвора, што је и довело до његовог поновног састанка са Паламом и јавном распром која се одиграла 1355. године у Влахерни. Тадашњи дијалог између Григоре и Паламе, као и онај са Јованом Кантакузином, тада већ монахом Јоасафом, резултовали су састављањем шест догматских говора, које је Григора интегрално укључио у текст своје *Ромејске исџорије* као књиге XXX–XXXV. Две последње књиге, XXXVI–XXXVII, баве се претежно политичком историјом, смиривањем сукоба између Јована V и Матије Кантакузина и почетком приповести о спору везаном за личност руског митрополита, који је свакако био важан чинилац византијске спољне политике коју су тих година још увек усмеравали Јован Кантакузин и Филотеј Кокин. Ове књиге, иако се хронолошки заправо књига XXXVII надовезује на XXXVI, одликују се и краћим уводима. Разлог писању још једног, иако краћег уводног дела, свакако лежи у чињеници да је претходних шест књига посвећено теолошким темама, те је на овај начин историчар желео направити везу са оним што је по питању политичких дешавања саопштио у претходним књигама.⁵ Осим тога, у уводу у своју последњу књигу, Григора излаже разлоге који су га навели да *Ромејску исџорију* учини поприштем теолошког спора са Паламом, иако су за то већ постојали и други ауторови списи, теолошки трактати *Анџиреџика*.⁶ Стога се може рећи да је у оквиру *Ромејске исџорије*, паралелно са историјом Царства настајала још јед-

4 Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I-V, übersetzt und erläutert von J. L. van Dielen, Stuttgart 1973–2003 (=Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte) V, 7–9.

5 О постојању више увода у главни ток излагања в. Б. Павловић, „Жив и приповедајући глас” Ромејске историје Ниџифора Григоре, Гласови и слике. Облици комуникације на средњовековном Балкану (IV–XVI век), ур. С. Бојанин, Љ. Милановић, М. Цветковић, Београд 2020 (=Павловић, „Жив и приповедајући глас”) 175–176, 184.

6 Nikephoros Gregoras, Antirrhetika I, Einleitung, Textausgabe, Übersetzung und Anmerkungen von H. V. Beyer, Wien 1976 (=Beyer, Antirrhetika I).

на, лична историја, чије писање није било планирано. Управо је показатељ тога и несклад у самој структури ових књига.

Када је у питању време настанка књига посвећених спору са исихазмом важно је напоменути да су оне, као уосталом и цела *Ромејска историја*, настајале у току низа година које су тај спор обележиле, дакле између 1352. и 1356. године.⁷

Vaticanus gr. 1095 једини је кодекс који садржи целовит трећи део *Ромејске историје*, дакле књиге XVIII-XXXVII, не рачунајући копије које су настале на основу њега. Осим тога, за овај кодекс се претпоставља да је био у поседу самог аутора, иако је вероватно да његов последњи део није састављен од стране самог Григоре. Ипак, не може се ништа поузданије рећи у вези са погрешним редоследом везаним за распоред књига XXXVI и XXXVII, будући да се као логички след у нарацији пре XXXVI намеће књига XXXVII.⁸ На крају књиге XXXVII, Нићифор Григора наводи да, пре него што почне са излагањем догађаја, мора поновити одређене ствари везане за диспут са Паламом. Но, и поред историчареве најаве, наредна, XXXVI књига се Палами више не враћа. Стога се претпоставља да је Григора имао у плану да напише још једну књигу, којој, међутим, није имао времена да се посвети. Ово се потврђује и тиме што су у поменутом кодексу последње две Григорине књиге означене бројевима XXXVII и XXXVIII.⁹ Последње књиге његове *Историје* настале су упоредо са дешавањима која описују, дакле у периоду између 1356. и 1359. године.¹⁰

Историја или црквена историја?

Историја цркве је, природно, за византијске историчаре била неодвојива од историје државе. Стога не чуди што су историографски списи, неки у већој неки у мањој мери, садржали догађаје везане за црквена питања или што су се у њима помињали, са више или мање детаља, црквени спорови који су обележили дату епоху.¹¹ Ипак, у Византијском царству писале су се и *црквене историје*, чији је главни задатак био да представе догађаје везане за историју хришћанства. У њима је акценат стављан на победу хришћанства које је свој прави израз добило у православљу, док се историјска истина често преплитала са чудесним догађајима. Родоначелник *црквене историје* као посебног жанра у византијској књижевности био је Евсевије из Цезареје. Велика лакуна у писању текстова ове врсте од VI до XIV века учинила је да обична историјска дела у себе уткају црквене и теолошке теме, иако је простор који се њима посвећивао у великој мери био ограничен.¹²

7 J. L. van Dieten, Entstehung und Überlieferung der Historia rhomaike des Nikephoros Gregoras, insbesondere des ersten Teiles: Lib. I-XI, Köln 1975 (= *Van Dieten*, Entstehung) 15–20; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, 4–5; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 6–7, 9.

8 *Van Dieten*, Entstehung, 25–26.

9 *Van Dieten*, Entstehung, 29.

10 Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte I, 41.

11 Неретко су и сами писци *историја* били црквена лица, попут историчара Пахимера, чије је дело (1258/9–1308) у највећој мери посвећено црквеним проблемима, будући да су били уско везани за политичка збивања тог доба (Арсенитска шизма, Лионска унија).

12 За опште одлике црквене историје в. F. Winkelmann, Rolle und Problematik der Behandlung der Kirchengeschichte in der byzantinischen Historiographie, Klio 66 (1984) 257–269; Oxford Dictionary of Byzantium, Vol. I, ed. A. Kazhdan et alii, New York-Oxford 1991, 670–671.

У периоду позне Византије, једно од последњих таквих дела изашло је из пера Ниџифора Калиста Ксантопула, блиског сарадника цара Андроника II Палеолога.¹³ Ипак, без обзира на постојање *црквених исџорија*, несумњиво је да су историографски списи били својеврстан амалгам „жанрова“, те је то био и случај са Ромејском *исџоријом*.¹⁴ О карактеру тог дела најбоље сведочи његов аутор.

Већ на самом почетку, у уводу у предисторију главног наратива, Григора излаже своје схватање историје, наглашавајући њену свеобухватност и разноликост тема, тиме наговештавајући својој публици да ће предмет његовог бављења „историчарским занатом“ бити врло широког спектра.¹⁵ Писац, међутим, признаје да је у једном моменту више пажње посветио теолошким и црквеним питањима него политичким дешавањима у Царству. Григора је у почетку имао намеру да представи само политичке догађаје, али је због невоља у Цркви одлучио да ни то не изостави, јер му се чинило да је тој тематици такође место у његовом спису. Уосталом, он је своју *Исџорију* замислио као вишедимензионално платно на коме ће бити осликана и политичка и црквена збивања.¹⁶ Ниџифор Григора, чини се, прави већу разлику између историје државе и црквене историје. Наиме, када историчара у заточеништву посети ученик Агатангел, на историчарево прибацивање зашто не говори о црквеним проблемима и не излаже догађаје по редоследу какав је очекивао, Агатангел подсећа Григору да он не пише *ἐκκλησιαστικῆ ἱστορία*, те му није потребно да детаљно обрађује те теме.¹⁷ Дакле, евидентно је да се у Ромејској *исџорији* прави дистинкција између обичне и црквене историје коју аутор, како наводи, није намеравао да пише.¹⁸ Ипак, упркос својој намери, Ниџифор Григора се у овом делу *Исџорије* упуштао у веома детаљну теолошку анализу, док шест последњих књига XXX-XXXV, које су накнадно укључене у историјски спис,¹⁹ представљају праве догматске говоре и баве се искључиво питањем исправности Паламиног учења. Стога се да закључити да се термин *ἐκκλησιαστικῆ ἱστορία* у Ромејској *исџорији* односио управо на детаљну расправу о исихазму. Тако је, поред историје Царства, настајао и спис налик црквеној историји, посвећен полемици са Паламом, заоденут у рухо Григорине личне повести. Главни недостатак овој *црквеној исџорији* била је јавна осуда њеног аутора на црквеном сабору у Цари-

13 F. Winkelmann, Zur Bedeutung der Kirchengeschichte des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 44 (1994) 439–447; S. Panteghini, Die “Kirchengeschichte” des Nikephoros Kallistos Xanthopoulos, Ostkirchliche Studien 58 (2009) 248–266. Андроник II је отворено раскрстио са унионистичком политиком свога оца Михаила VIII и настојао је да своју политику „православног курса“ обзнани и кроз историографију свога доба. В. М. Николић, Б. Павловић, Слика Михаила VIII у делима историчара епохе Палеолога, Зборник радова Византолошког института 54 (2017) (= Николић, Павловић, Слика Михаила VIII) 143–162.

14 M. Mullett, The Madness of Genre, *Dumbarton Oaks Papers* 46 (1992) 233–243; R. Macrides, How the Byzantines Wrote History, *Proceedings of the 23rd International Congress of Byzantine Studies, Plenary Papers*, ed. Marjanović-Dušanić S., Belgrade 2016, 257–263.

15 Детаљније о Григорином схватању историје в. Павловић, „Жив и приповедајући глас”, 169–179.

16 Greg. III, 501. 3–503. 18.

17 Ibid, 20. 3–21. 15.

18 Ово показују историчарева честа правдања због чињенице да је теолошким темама морао дати више простора у спису који за то уопште није био предвиђен, о чему ће у даљем излагању бити речи.

19 Van Dieten, Entstehung, 18.

граду. Занимљиво је, међутим, и за историчаре посебно вредно, што се у оквиру *Ромејске историје* сачувало становиште једног „јеретика“, што често није случај.

Агатангел

У књигама у којима се обрађује полемика са Паламом, поред Нићифора Григоре, појављује се још један приповедач – Григорин ученик, Агатангел. Агатангел се први пут помиње у другом делу XXIV књиге, са циљем да од Григоре, који је већ тада био затворен у манастиру Христа у Хори, преузме улогу наратора. Лик Агатангела није био производ пуке фикције и имао је свог реалног пандана највероватније у Григорином ученику, καθολικός κρήτης Манојлу Анђелу.²⁰ Међутим, избор Агатангеловог имена производ је пишчеве досетљивости, будући да је њему било намењено да буде весник „добре вести“ из спољњег света. На избор имена могло је утицати и житије првомученика Климента из Анкире од Симеона Метафраста. Управо је и првомученик Климент био затворен од стране цара Диоклецијана, једног од првих прогонитеља хришћана, а у затвору га је посећивао ученик Агатангел. Већ су познате паралеле које је Григора правио између прогона првих хришћана са сопственим прогоном од стране Јована VI Кантакузина и паламита,²¹ што представља додатан аргумент тврдњи да је писац своју инспирацију могао црпити управо из хагиографског дела Симеона Метафраста. С тим у вези, могло би се рећи да Григорино дело представља својеврсну мешавину историографије, аутобиографије, хагиографије и фикције,²² чему посебну ноту дају историчареви реторски списи, али и многобројни теолошки „излети“.²³

Увођењем Агатангела у историјски наратив, уочава се једна битна особина нарације, карактеристична и за друга историографска дела: литерарна фикција. Агатангел се у приповест уводи први пут у ноћи између 20. и 21. новембра 1351, као мистериозни посетилац који успева да избегне стражу око манастира и да се неопажено ушуња унутра. Сусрет учитеља и ученика Григора описује са пуно емоције. Обојица су били уплакани, како због неочекиваног сусрета, тако и због судбине историчара који је страдао због Паламиног многобоштва и незнабоштва (τὰ τῆς πολυθεΐας ἄμα καὶ ἀθεΐας δόγματα).²⁴ Историчар је и био у строгом притвору због страха његових непријатеља. Тако Агатангел наводи неколико ствари. Основни разлог је био наставак рада на *Ромејској историји*, у којој је, како су то с правом претпостављали Григорини противници, историчар намеравао да опише све оно што се догађало у Цркви. Будући да је свакоме било јасно са колико прегнућа је Григора радио на свом историјском спису пишући о државним стварима, у које није био лично уплетен, било је логично претпоставити да ће се још детаљ-

²⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, 10–31.

²¹ Greg. II, 1143. 11–1145. 12.

²² F. Kolovou, Der gefangene Gelehrte und sein nächtlicher Gast. Geschichtskonzeption und Phantasie in Nikephoros Gregoras' Rhomaike Historia, Leipzig 2015 (=Kolovou, Gefangene Gelehrte) 32.

²³ Осим теолошких трактата написаних у форми платоновских дијалога и интегрално укључених у историјски спис, Григора је своје дело испунио и реторским саставима, које је такође у целисти унео у текст *Историје*, што ово дело издваја у односу на остала која припадају византијској историографској књижевности. О реторици у *Ромејској историји* в. Павловић, „Ромејска историја“, 457–485.

²⁴ Greg. III, 3. 5–7. 2.

није посветити ономе што се дешавало у Цркви. Други разлог је било Григорино јавно и непријатељско иступање против цара, кога је историчар називао Јулијаном и иконоборцем. Трећи разлог био је Григорин напад на Томос из 1351, који су његови противници хтели да сачине у тајности, док је четврти био Григорин ангажман као учитеља. Познато је да је историчар имао разгранату мрежу ученика од којих су неки били деца врло угледних људи. Кроз њих је, природно, за себе придобио и њихове родитеље, па су његови противници веровали да историчар лако може придобити и читав народ, те су се бојали народног устанка (στάσις δημωτική). Григорини противници су се, стога, надали брзој (чак и насилној, како се у *Историји* наводи) Григориној смрти. Уколико се то буде десило, Агатангел обећава да ће смрт свога учитеља обзнанити читавом свету, те да ће својим језиком казнити неуморну руку његових убица, док ће приповест о Григориној и судбини Цркве претворити у једну позоришну трагедију.²⁵ Нема сумње да се историчарева нарација у овим деловима *Историје* претварала у праву драмску сцену, трагичан позоришни комад у коме је главни страдалник био управо аутор. Оваквих сликовитих сцена има и у другим књигама *Ромејске историје*,²⁶ али се намеће утисак да је Григора управо у овим њеним деловима почео да пише попут оних писаца, које је у уводном делу списа оштро критиковао, да су „некаквим смешним драмама, трагичним сценама или ласкавим говорима (τὸ κωμικὸν δράμα, ἢ τραγικὴ σκηνή, ἢ θωπεία ἐλιδακτική) сопствени таленат изнурили“.²⁷

Књиге у којима се појављује Агатангел специфичне су, дакле, из више разлога. Сама слика мрачне просторије у којој се писац налазио, осветљене једино светлошћу свећа, наметала се као идеалан простор за приповест о тешкој и мучној борби коју је Григора водио против Паламе. Одсечен од остатка света, једина радост старог писца биле су посете његовог ученика. Свет имагинације у који нас Григора тиме уводи, неизоставно се мешао са реалним светом у коме је писац био изолован. Стога ни не чуди што је својим описима манастирске просторије Григора настојао да постави мизансцен како би себе приказао као првокласног мартира. Овакве слике биле су појачане дијалогом између Григоре и Агатангела, у којима је писац неретко повећавао ишчекивање своје публике за наставак приче. Посебно су сликовити били прикази Агатангелових путовања. Он је приповедао о далеким местима која је, будући на слободи, посетио,²⁸ што је требало да произведе контраст Григорином тренутном заробљеништву и тако појача утисак његовог безизлазног положаја. Тиме се и код публике изазивало сажаљење према Григори и, у исто време, бес према ономе због кога се он у тој ситуацији налазио. Агатангел је представљао везу Григоре са спољним светом и служио му је и као гласник и као сакупљач материјала за наставак писања. Агатангелова путовања уједно су служила писцу *Ромејске историје* да покаже да је имао подржаваче и ван оквира Византијског царства, уједно обзнањујући да се, иако затворен,

²⁵ Greg. III, 61.23–67. 23.

²⁶ Такав је, на пример, случај са приказом двобоја цара Теодора I Ласкариса и селџучког султана. V. Greg. I, 20. 13–21. 13.

²⁷ Greg. I, 5. 24–6. 2.

²⁸ Greg. III, 11. 6–52. 22.

и даље бори. Необично важне „станице” на Агатангеловим путовањима били су центри источних патријаршија. За саму Григорину приповест особит су значај имале негативне реакције тих цркава на одлуке Цариградског сабора из 1351. и речи подршке Григори изречене од стране патријараха. Тако се Агатангел сусрео са патријарсима Антиохије, Александрије и Јерусалима.²⁹ У Јерусалиму му је црквени поглавар показао Томос, који је против Паламе саставио још Јован XIV Калека и којим је вођа исихаста био екскомунициран. Све цркве, од Антиохије до Александрије, признавале су овај Томос и биле су става да се закони црквених отаца, захваљујући којима они живе већ годинама и опстају међу незнабошцима, не смеју мењати, те се стога Паламин „политеизам” никако не може оправдати.³⁰

Из Јерусалима се Агатангел запутио на Кипар да се сусретне са Георгијем Лапитом, филозофом, писцем и пријатељем Нићифора Григоре.³¹ Управо се у приповести о Кипру и кипарском краљу, Хугу IV Лузињану,³² прави противтежа Цариграду и владавини Јована Кантакузина, оданом Палами. Кипарски краљ је, према Агатангеловим речима, био веома правичан и захтевао да се сви владају према законима државе и Цркве. Управо из тог разлога се на Кипру није десило исто што и код Ромеја – да се ђаво (ὁ διάβολος) руга религији.³³ Из мржње према истини и правичном политичком вођству (πολιτικῆς ἀρχῆς δικαιοσύνη), ђаво је успео да неправду и лаж (ἀδικία καὶ ψεῦδος) уједини и са обе руке (ὄλαις παλάμαις)³⁴ отвори врата безбожју. И пошто је ђаволу потребно тело, попут каквог

29 За датовање његовог боравка на истоку в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte V, нап. 52, 213–214.

30 Greg. III, 22. 11–27. 15.

31 Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit (=PLP), Wien 1976 sq, No. 14479. Пошто је био жестоки противник исихазма, Лапит је, попут Јована Кипарисиота, такође Григориног пријатеља, али и многих других антипаламита боравио на Кипру, PLP, No. 13900. Занимљиво је да је Јован Кипарисиот био и пријатељ Димитрија Кидона, који је покушао да ступи у везу са Нићифором Григором, што се сазнаје на основу писма које је сачувано у Кидоновој преписци, Démétrius Cydonès Correspondance, vol. I, publié par R. J. Loenertz, città del Vaticano, 1956, No. 123, 160–161; Demetrios Kydonos Briefe, übersetzt und erläutert von F. Tinnefeld, erster Teil. Stuttgart 1981, 89–90. Нажалост, у корпусу писама Нићифора Григоре није пронађен одговор те се о контексту и околностима његовог настанка ништа прецизније не би могло рећи. Важно је, међутим, нагласити да је Григора служио Димитрију Кидону као узор у борби против исихаста. За везу Кидонових и Григориних списа против Паламе в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 22, 7. Браћа Димитрије и Прохор Кидон били су велики противници Паламе, али се Димитрије клонио иступања против водећег исихасте, будући да је вршио функцију месазона како у току владавине Јована VI Кантакузина, тако и Јована V Палеолога. Кидонова писма су, међутим, пуна прекора за Паламу, али и Јована Кантакузина, нарочито након што је његов брат Прохор осуђен на сабору 1368. Јован Ласкарис Калофер, титуларни гроф Закинтоса и Кефалоније такође је био антиисихаста и једно време је боравио на Кипру, где је био саветник краља Петра I Лузињана, PLP No. 10732. Осим тога, велику улогу у супротстављању исихазму имао је и кипарски архиепископ Јакинт, K. Kyrris, Ὁ κύριος ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Ἰακίνθος (1345–1346) καὶ ὁ ρόλος τοῦ εἰς τὸν ἀντιπалаμτικὸν ἀγῶνα, Κυπριακαὶ Σπουδαί 25 (1961) 91–122.

32 Познато је да је Григора написао похвално слово које је посветио владару Хугу IV Лузињану, P. L. M. Leone, *Incendio di Niceforo Gregora per il re di Cipro (Ugo IV di Lusignano)*, Byzantion 51 (1981) 211–224.

33 Greg. III, 27. 16.–36. 7.

34 Чини се да Григора овај израз употребљава, између осталог, и као игру речи и алузију на Паламу, в. B. Pavlović, Mount Athos in the historical work of Nikephoros Gregoras, Περίβολος I, Mélanges offerts à Mirjana Živojinović, ed. Dželebdžić D., Miljković B., Belgrade 2015 (=Pavlović, Mount Athos) 318–320.

инструмента, тако је он нашао Паламу, који је, како је Лапит чуо и из Григоријних списа прочитао,³⁵ потпуно неки небитан човечуљак (ἀνδράριον), који заправо ништа ни не зна. Тако је управо ђаво натерао и властодршца (односно цара Јована Кантакузина) да подржи овог човечуљка.³⁶

Историјска имагинација служила је као литерарно средство писца којим се он, као затвореник у Хори, борио да побегне од изолације и приповеда у тренутку када се од њега захтевало ћутање. Моћ имагинације и слике које она пружа нагоиле су ум Григорине публике на размишљање и омогућавале да се тако ствари сачувају од заборавља.³⁷ Осим тога, Григора је управо на овај начин својој публици желео да истакне важност како физичког тако и душевног одклона од политичких и црквено-политичких догађаја који је био неопходан да би се што непристрасније писало. Уводећи новог наратора, истовремено себе представљајући као непристрасног мученика, Григора се трудио да и у часовима изолације, у времену које је за њега било врло неповољно, очува сопствени историографски ауторитет.

Догматски говори

Књиге XXX–XXXV настале су засебно, као догматски говори Нићифора Григоре против Григорија Паламе и тек су накнадно укључене у *Ромејску историју*.³⁸ Литерарна фикција, међутим, препознаје се у њиховим почетним деловима, који су написани у форми дијалога. У њима се одвија разговор имагинарних ликова о распри између Григоре и Паламе. Ови дијалози писани су по узору на Платонове и представљају још један драмски моменат различит од историчарског типа приповедања карактеристичног за књиге које претходе полемици са Паламом.³⁹ Први дијалог настао је као производ поновног сусрета Паламе и Григоре након историчаревог пуштања из притвора 1354. године, када је у Цариград, после још једног грађанског сукоба, као победник ушао Јован V Палеолог. Дијалог Григоре и Паламе одигравао се овога пута пред папским легатом Павлом, будући да је и папа био веома заинтересован за црквени спор у Византији.⁴⁰ Претпоставља се да је ликове учесника дијалога Григора базирао на сопственим ученицима, али је Платонов утицај већ на први мах приметан када су у питању имена главних актера. У првом дијалогу, који се протеже кроз XXX и XXXI књигу, учесници су Агатоник и Теотим, чија имена имају посебно значење. Овакав избор свакако није био случајан и требало је да слава и поштовање Бога кроз Теотима (θεῶ τμιή) буду најављени као добра победа (ἀγαθὴ νίκη).⁴¹ Дакле, Агатоник саопштава Теотиму шта се збило између Григоре и Паламе, представљајући Григорину становиште у правом и победничком светлу, указујући тако на Паламине „грешке“.

³⁵ Највероватније су у питању *Анџирејика*, али није искључено и да је неке делове своје *Историје* Григора послао на Кипар.

³⁶ Greg. III, 36. 7–38. 16.

³⁷ Kolovou, *Gefangene Gelehrte*, 14–15.

³⁸ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, 1–2.

³⁹ Павловић, „Жив и приповедајући глас“, 185–191.

⁴⁰ Greg. III, 262. 16–265. 20. Овом дијалогу је присуствовао и велики логотет и ученик Нићифора Григоре, Нићифор Ласкарис Метохит.

⁴¹ Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* VI, нап. 2–3, 41.

Књига XXXI, односно други догматски говор, само је наставак првог и стога се може датовати у исто време – пролеће/лето 1355.⁴² Трећи догматски говор, књига XXXII *Ромејске историје*, настао је, како се претпоставља, под утиском разговора који се водио између Јована Кантакузина, тада већ монаха Јоасафа, и Нићифора Григоре, у Манганском манастиру, лета или јесени 1356.⁴³ Учесници дијалога, који отвара ову књигу, су Клеодем и Протагора.⁴⁴ На вест о томе да је бивши цар позвао свог некадашњег пријатеља на разговор да би се између њих поново успоставило пријатељство, Клеодем и Протагора су се састали да би известили шта се догодило. Како стоји на страницама *Историје*, Григора је све време прибацивао Кантакузину због његове подршке исихастима, чудећи се што он и даље инсистира на „погрешним“ тумачењима и расправи са историчарем, иако је добро познато да Григора своја схватања неће изменити. У дијалогу се наводи да су Григору, након што је кренуо кући, сачекали неки из Паламине дружине (Палацкић фатриа), да би у истом тону наставили са њим започету расправу.⁴⁵

Књига XXXIII, односно четврти догматски говор, у целости је посвећен Григориним излагањима становишта која је већ на више места у својој *Историји* и својим *Антициретицима*, изложио.⁴⁶ У истом тону наставља се и XXXIV књига, Григорини пети догматски говор. И овај део, попут претходног, такође се датује у лето или јесен 1356.⁴⁷ У њему је историчар наново подвукао своје противљење Паламиној тези да се Бог може спознати кроз светлост која се јавила апостолима на Таворској гори. Историчар заправо одриче могућност да се Бог на било који начин може приказати, док су паламити тврдили да постоје библијски цитати који доказују супротно. Григора је истрајавао у свом уверењу да библијски цитати, међутим, пружају другачије сведочанство. За једини израз Божијег пројављивања Григора је сматрао снове.⁴⁸ Из те расправе историчар је, према сопственим речима, изашао као победник, будући да противничка страна није имала јаке аргументе којима би показала да је Бога заиста могуће видети. У том тону Григора је завршио и последњи, шести догматски говор, односно XXXV књигу свог списка, датовану такође у лето/јесен 1356.⁴⁹

Уопште узевши, како форма у којој је учени Византинац изабрао да представи свој дуго прижељкивани сусрет са Паламом, тако и избор имена учесника дијалога и детаљно објашњавање Паламиних „грешака“, упућују на то да је историчар још једанпут, готово на самом крају своје *Историје*, желео да од своје јавне осуде направи тријумф над архинепријатељем. Тиме је, уједно, хтео да иступи као заступник образованих и правоверних људи, насупрот „неуком и богохулном“ Палами и његовим присталицама.⁵⁰

⁴² Greg. III, 349. 4–374. 7.

⁴³ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 209, 86.

⁴⁴ О избору њихових имена в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 210, 86.

⁴⁵ Greg. III, 375. 5–402. 16.

⁴⁶ Greg. III, 403. 3–438. 7. Ова књига је такође датована у лето или јесен 1356. године, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 287, 102.

⁴⁷ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 347, 115.

⁴⁸ Greg. III, 440. 3–473. 8.

⁴⁹ Ibid, 474. 4–500. 4.

⁵⁰ Ibid, 266.1–285. 4.

Први помени Григорија Паламе у *Ромејској исџорији*

Григорије Палама је у *Ромејској исџорији* Нићифора Григоре представљен у најнегативнијем светлу. Самим тим се може означити као главни негативни јунак овог списа. Григора се посебно трудио да исихасту прикаже као неугог и злобног човека, кукавицу, који се крије иза царског ауторитета. Тако Григора на једном месту сликовито описује да Палама није желео да побиијање његове злобе буде јавно изречено (ήκιστα παρρησιαίζεσθαι τοὺς τῆς αὐτοῦ κακίας ἐλέγχου βουλόμενον), већ је хтео да тајно и без речи спроведе своје завере и клевете (ἐπιβουλαίς καὶ διαβουλαίς) кроз оне који држе моћ.⁵¹ Ипак, лик Григорија Паламе историчар врло пажљиво гради.

Први помен Паламе јавља се у Григориној XI књизи, у којој историчар приповеда о Цариградском сабору из 1341, на коме су главни опоненти били Варлаам из Калабрије и Григорије Палама. Иако се Григора није у свему слагао са ученим монахом из Калабрије,⁵² са њим је делио исто мишљење по питању Паламиних „новотарија“. Тако историчар саопштава да је Варлаам тражио да се Палама испита пред синодом због погрешног начина молитве (σφαλλομένη εὐχή), бласфемijske теологије (βλασφήμου θεολογία) и увођења нове терминологије у црквену догму (καινότερας εἰσάγει φωνάς ἐν τῇ μυστικῇ τῆς ἐκκλησίας θεολογία).⁵³ Григора наводи да би се читава ствар већ тада завршила и да би Паламино учење у корену било сасечено, да цар, Андроник III Палеолог, није напрасно умро.⁵⁴ Намеће се утисак да је Григора овом реченицом, али и приказом читавог догађаја желео да истакне да је и сам цар био противник исихасте. Осим тога, будући да је овај део *Исџорије* написан пре 1346, а објављен највероватније после 3. фебруара 1347. (дакле, након уласка Јована Кантакузина у Цариград и завршетка грађанског рата),⁵⁵ евидентно је да је Григора опстојавао у уверењу да ће Кантакузин отказати подршку Палами, те се још увек устезао од директног напада на вођу исихаста.

Извесне алузије на јеретичке ритуале којима је био изложен и сам Григорије Палама чини се да постоје и у Григориној XIV књизи, у екскурсу о Светој Гори. Иако овај „књижевни излет“ историчар започиње правом екфрасом светог места, Григора одмах прави контраст настављајући свој опис немилих догађајима који су претили да наруше тишину и светост Атоса. Међу месалијанцима, који су у једном моменту на Светој Гори били откривени а затим и протерани, налазио се и један од врло блиских сарадника Григорија Паламе, Давид Дисипат.⁵⁶ Стога би се овај еккурс, како због термина које је историчар у својој екфраси користио, тако

⁵¹ Greg. II 875. 15–876. 3; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 28, 200.

⁵² Занимљиво је навести да Григора своје читаоце упућује на његов дијалог *Флоренције или о мудрости*, у коме је детаљно образложен његов спор са Варлаамом, не уводећи га у историјски спис, као што то чини касније са теолошким делима усмереним против Паламе, Greg. I, 555. 23–556. 4.

⁵³ Greg. I, 557. 14–19.

⁵⁴ Ibid, 558. 14–16.

⁵⁵ Van Dielen, Entstehung, 12; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte II, 15–16.

⁵⁶ О Паламином сусрету са Месалијанцима, J. Meyendorff, L'introduction à l'étude de Grégoire Palamas, Paris 1959, 50–51. Григора заправо помиње Георгија из Ларисе, за кога је утврђено да је у ствари Давид Дисипат, H.-V. Beyer, David Dysipatos als Theologe und Vorkämpfer für den Hesychasmus, Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik 24 (1975) 107–128.

и због чињенице да је касније исти опис Григора убацио на сам почетак својих *Антиретики*,⁵⁷ могао схватити као један од његових првих напада на Паламу.⁵⁸

Цариградски сабор 1351. године

Опис Цариградског сабора 1351. и догађаја који су му претходили остављају утисак праве гладијаторске борбе. То је уједно и период када је Јован Кантакузин од Григориног блиског пријатеља постао његов најљући непријатељ. Тако је Григора подвлачио да је он место цара постао тиранин, а место судије његов тужилац и прогонитељ (*ἀντί μὲν βασιλέως, τύραννος ἀκραϊφνής· ἀντί δὲ δικαστοῦ, κατήγορος καὶ διώκτης ἡμῶν ἀπροφάσιτος*).⁵⁹ Оваква представа Кантакузина свакако је била у вези са царевом подршком исихастима (историчар за њих употребљава термина *φατρία*), који су, према Григориним речима, наговарали василевса да протера историчара из Града, плашећи се да им не откаже помоћ. Полемици са Паламом претходиле су жустре расправе василевса и Григоре, у којима је Кантакузин успевао да очува смиреност и умереност, али и своје уверење у исправност Паламиних тврдњи.⁶⁰

Јован Кантакузин је, према Григориним речима, у почетку оклевао да повуче било какве радикалне потезе, покушавајући да умири духове у Царству. Тако је, након смрти патријарха Исидора 1349, цар понудио положај црквеног пастира управо Нићифору Григори. Овај је то одбио,⁶¹ а нови патријарх је постао атоски монах Калист, човек посебно неразуман, како то саопштава Григора, те је сасвим одговарао онима који су га на ту позицију поставили. Нови патријарх је био толико необразован да је без срама судио људима и кажњавао их са неумереним бесом и страшним речима које нису одговарале ни одори коју је носио ни планини (Атос) са које је дошао.⁶² Негативан приказ исихастичког патријарха, протезао се и на све Паламине присталице, од којих су неки, према Григори, били сасвим неписмени, док су други изгледали као да су изашли из бордела.⁶³ Занимљиво је да је и сам историчар упра-

⁵⁷ *Beyer*, *Antirrhethika* I, 123–133. Иако постоје велика неслагања везана за питање хронологије настанка овог дела Григорине повести и *Антиретики*, *Van Dielen*, *Entstehung*, 15–16; *Beyer*, *Chronologie*, нап. 66, 137; *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte* III, 6–15, мишљења смо да је XIV књига Григориног списка претходила његовим првим теолошким списима против Паламе.

⁵⁸ За овај екскурс в. *Greg. II*, 714. 20–720. 9; *Pavlović*, *Mount Athos*, 310–320.

⁵⁹ *Greg. II*, 900. 5–6.

⁶⁰ *Greg. II*, 820. 22–824. 23.

⁶¹ *Greg. II*, 871. 22–872. 9. У ову Григорину констатацију ван Дитен је изразио оправдану сумњу, *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte* IV, нап. 14, 197, будући да сматра да историчар претерује када каже да би његовим придобијањем за Кантакузинову ствар била сломљена опозиција Палами. Ми бисмо поверење поклонили Григорином податку, будући да он јесте представљао главну окосницу отпора Паламином учењу у том моменту и да не постоји ваљан разлог због кога би овај податак измислио.

⁶² *Greg. II*, 871. 8–22. О Калисту видети и *Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte* IV, нап. 12, 196–197. Калист није био тако неук каквим га Григора представља што, уосталом, сведоче и његова теолошка дела уперена, у највећој мери, против Нићифора Григоре. В. С. D. S. *Paidas*, *Editio princeps of an unedited dogmatic discourse against the Barlaamites by the Patriarch of Constantinople Kallistos I*, *Byzantinische Zeitschrift* 105 (2012) 117–130; *Idem*, *An Unedited Discourse On the Ignorance of the Holy Scriptures by the Patriarch Kallistos I*, “Pour une poétique de Byzance”, *hommage à Vassilis Katsaros*, ed. S. Efthymiadis et alii, *Dossiers Byzantins* 16 (2015) 177–186; *Idem*, *Οι κατά Γρηγορά ομιλίαι του πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Καλλίστου Α*, Athens 2013.

⁶³ *Greg. II*, 881. 1–884. 5.

во те године обукао монашко рухо. О томе се у својој *Исцџорији* изразио поприлично иронично, будући да је написао да је то учинио пошто је рачунао да ће му нова одежда у целој расправи дати још додатну тежину што се, међутим, није догодило.⁶⁴

Евидентно је, дакле, да Ниџифор Григора о монасима и свештеним лицима, у већини случајева не говори похвално, јер се, према њему, претежно радило о необразованом слоју људи, према чему је Григора показивао особит презир. Монашку аскезу, међутим, Григора је изузетно поштовао, а ту особину је приписивао и цару Андронику II.⁶⁵ Тако са пуно пијетета описује и живот монаха који су обитавали на Атосу.⁶⁶

Из Григорине приповести о догађајима који су претходили сазивању сабора произлази да су се цар, патријарх и исихасти у почетку имали суочити са знатном опозицијом, о чему Кантакузин не говори.⁶⁷ Историчар, штавише, саопштава да је подршку Палами у једном моменту отказала и царица Ирина, те да је и она почела да прогони вукове у Цркви (τοὺς τῆς ἐκκλησίας λύκους).⁶⁸ Колико је заправо снажна била опозиција Паламином учењу, за сада се не може рећи. У историјским изворима пре свега су остала сведочанства о сукобу са појединим противницима Паламе, који су били врло истакнуте личности ромејског друштва.⁶⁹ За обе стране, међутим, било је важно да се распра што пре одржи. За једну од две стране, међутим, било је важно и да се што пре оконча.

Јован Кантакузин се, како наводи Григора, плашио пребацивања људи да се држи тирански и да намеће ново веровање, те је због тога сматрао да је важно што пре сазвати синод (σύνодος), уз помоћ епископа Тракије (Филотеја Кокина), како би показао да Паламино учење није штетно.⁷⁰ На тај се начин Кантакузин, како даље наводи Григора, надао да ће се гнев народа разлити на све, а не само на њега, о чему нас, додуше, обавештава и сам Кантакузин.⁷¹ Због свега овога, као и због чињенице да је 1350. почео рат између Венеције и Ђенове у који је и Царство било

⁶⁴ Greg. II, 884. 6–891. 19; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, nap. 99, 243–244.

⁶⁵ Павловић, „Ромејска историја”, 474–477.

⁶⁶ Greg. II, 716. 9–15; Pavlović, Mount Athos, 311.

⁶⁷ Greg. II, 872. 3–875. 10.

⁶⁸ Григора посебно истиче свој утицај на царицу, пошто је њихов разговор, у коме је историчар изложио да је прерана смрт њеног детета, младог Андроника, била казна за то што се цар (Јован Кантакузин) упустио у промену догматских ствари, утицало на њу да промени своје ставове. Она је, како истиче Григора, била паметна и богобојажљива жена, Greg. II, 825. 6–826. 12.

⁶⁹ Као истакнути антипаламити, поред Григорија Акиндина и Ниџифора Григоре, треба поменути и патријарха Јован Калеку, Ирину Евлогију Хумнину, Исака Аргири, Теодора Дексиоса, Матију Ефеског, Јована Кипарисиота и браћу Прохора и Димитрија Кидона. В. М. Candal, Un escrito trinitario de Isaac Argiro en la contienda palamitica del siglo XIV, *Orientalia Christiana Periodica* 22 (1956) 92–137; *Idem*, Argiro contra Dexio (sobre la luz tabórica), *Orientalia Christiana Periodica* 23 (1957) 80–113; V. Laurent, Une princesse byzantine au cloître, *Echos d’Orient* (1985) 29–60; D. R. Reinsch, Die Briefe des Matthaios von Ephesos im Codex Vindobonensis Theol. Gr. 174, Berlin 1974, 23–25; The Letters of Gregory Akindynos, Greek Text and English Translation by A. *Constantinides Hero*, Washington D. C. 198.; М. А. Поляковская, Портреты византийских интеллектуалов, Три очерка, Санкт-Петербург 1998, 19–151.

⁷⁰ Greg. II, 875. 10–15. Ван Дитен сматра да Григора употребљава тај термин с намером да покаже како овај сабор није био екуменског карактера, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, nap. 26, 200.

⁷¹ Ioannis Cantacuzeni eximperatoris historiarum I–IV, vol. I–III, ed. Schopeni L., Bonnae 1828–1832 (=Cant. I, II, III), Cant. III, 166. 3–13.

увучено, цару се журило да одржи тај разбојнички сабор (σύνδος ληστρικήν), како га је Григора сликовито називао,⁷² да би обезбедио подршку свих страна. Поред тога, Григора је у потпуности одрицао законитост сабору (μη δύνασθαι καλεῖσθαι σύνδον), будући да нису стигла писма источних патријараха. Осим тога, историчар подвлачи да је требало одржати један екуменски сабор, на коме би се распрљавало о свим јересима, и који би био последњи у низу васељенских синода.⁷³

Почетак историчаревог излагања о сабору особито је занимљив, будући да Григора своју личну борбу пореди са борбом на живот и смрт, називајући је битком за праву веру (ὕπερ εὐσεβείας ἀγῶνας). Значајну подршку Григори су пружили учени људи, познати по својој монашкој аскези. Они су се окупили пред манастиром пред сам почетак седнице. Међу њима су били епископ Матија из Ефеса, Манојло Гавала и Јосиф, епископ Гана, затим Григорин пријатељ Дексиос, чије је име, како Григора посебно подвлачи, обавезивало на истину, као и извесни Атанасије, чије име је означавало бесмртност,⁷⁴ а дошли су и Григорини ученици са својим ђацима. Осим њих, дошао је и епископ Тира, паметан човек кога је, како бележи Григора, одликовала глад за правичношћу. Он је у својим рукама држао писмену осуду (γεγονότα ψηφίσματα καὶ γράμματα κατὰ τῆς τοῦ Παλαμᾶ δυσσεβείας) коју је још против Паламе изрекао некадашњи патријарх Антиохије. Кад је дошао час да се крене у борбу, спремност оних који су дошли сасвим је одговарала њиховој храбрости, како саопштава Григора, али су борбени редови били слаби, будући да су против себе већ од самог почетка имали цара. Григора се тада обратио својим пријатељима и ученицима оним истим речима којима се Леонида обратио својим Спартанцима, како он то потресно представља, будући да и сам није веровао да ће се до сутра сви живи извући.⁷⁵ Идући према царској палати, Григора наводи да је народ изашао на улице Града да га поздрави. Историчар подвлачи да је тако и за младе и за старе, и за жене и за мушкарце било јасно колико је разбојничко било оно учење (ἡ τοῦ παλαμναίου δόγματος ὑπῆρξε κακία),⁷⁶ и колико је било важно решити овај црквени спор. Разуме се да је на месту изразити сумњу у тако велику подршку коју је Григора по питању диспута са Паламом могао има-

72 Овај термин је први пут употребљен за сабор који је 449. године у Ефесу сазвао цар Теодосије II. Циљ сабора је било коначно разрачунавање са несторијанцима, а њиме су председавали монофизити. Иако су овом приликом тријумфовали, осуђени су на Четвртог васељенском сабору у Халкидону, 451. године, као јеретици, а сам сабор означен је као разбојнички, односно јеретички. Тај термин је наставио да се употребљава и за друге сличне саборе, а, будући да је Григора Паламу сматрао за јеретика, не чуди његова употреба овог термина за Цариградски концил на коме је сам осуђен. В. В. *Болойшов*, Предавања из историје древне Цркве. Историја Цркве у периоду Васељенских сабора. Историја богословске мисли, Краљево 2006, 206–239; *Р. Појовић*, Васељенски сабори: Први, Други, Трећи и Четврти: Одабрана документа. Књ. 1. Београд 2012, 287–293; Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 97, 242–243.

73 Greg. II, 909. 1–935. 23. Последњи у низу био је сабор у Ферари-Фиренци, али се на заповест византијског цара ћутало о учењу Паламе, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 195, 265–266.

74 Атанасије је познат из писама Григорија Акиндина, Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV нап. 110, 246.

75 Григора у неколико наврата у својој приповести користи лик Спартанца Леониде, што му је, изгледа, био омиљен лик међу јунацима Плутархових биографија.

76 Greg. II, 891. 20–896. 14.

ти, али је оправдано претпоставити да је овај догађај морао изазвати велико интересовање широк кругова византијског друштва.

Паламино држање на седницама сабора Григора настоји приказати као кукавичко. Он истиче да је цар обећао Палами и његовима да ће преузети распру у своје руке. Тиме је Кантакузин желео да покаже своју свестраност, али и свој ауторитет. Историчар признаје да су се повремено чули гласови похвале за Паламу и његову говорничку вештину, али подвлачи да су га људи првенствено хвалили из страха од цара, јер се схватало да се, ако се напада Палама, заправо суди цару. Када се Палама коначно упустио у дијалог, стално је, према Григориним речима, понављао фразу „слушајући оце, као што оци кажу” (τῶν πατέρων ἀκούων, κατὰ τοὺς θεοῦ λέγειν πατέρας), при чему уопште није наводио никакав конкретан цитат,⁷⁷ што је, уколико се Григори макар делимично поклонили поверење, важан податак. Наиме, ова констатација би могла указати на чињеницу да, у том тренутку, Палама још није у потпуности развио своја учења. Еволуција његове теолошке мисли текла је постепено, а нема сумње да је на то утицао и развој распре са Григором.⁷⁸ На то уосталом указује и сама Паламина *Исцловеси* коју је навео на крају сабора, у којој се у врло кратким цртама одговара на Григорине нападе.⁷⁹ У даљем тумачењу списа Светих отаца и изналажењу потврда за теолошка становишта није учествовао само Палама, већ и други, ако је веровати Григориним исказима, ученији људи од њега, пре свих патријарх Филотеј Кокин, али и патријарх Калист, цар Јован Кантакузин и истакнути византијски интелектуалац, Никола Кавасила. Иако је вероватно да Григора преувеличава Паламин страх да се у директној распри сукоби са Григором, мало је вероватно да би Григора у спису који је требало да циркулише међу културном елитом Царства, навео да је Кантакузин на сабору иступао уместо Паламе, или да је он сам у том тренутку имао боље аргументе од исихасте, а да то није био случај. Из целокупног Григориног исказа произлази да су главни гласноговорници исихазма били управо Јован Кантакузин и Филотеј Кокин, о чему сведоче и њихови списи, усмерени првенствено против Григоре. Стога Григора и закључује, да приликом цитирања светих отаца Палама није имао никога другог до себе пред очима, будући да нико, претерује Григора, ни до дана данашњег, није успео да установи да је ико икад говорио и мислио као Палама.⁸⁰

Драматичност у приповедању Григора повећава исказом да је Кантакузин желео да Палами, као каквом Богу, жртвује све, те да чак принесе и Григору и његове присталице као жртве (ἐναγίζειν ἤδη καὶ τὰς ἡμετέρας ὕβρεις τε καὶ τὰς καταδικασ...). Управо је то радио онај који се закleo да ће бити поштен судија (ὁ ἀρρεπής δικαστής), подвлачи наново Григора. Било је страшно, како описује историчар, шта су они све са својим рукама убица (ἀνδροφόνους χεῖρας) смишљали, тако да не би

⁷⁷ Greg. II, 963. 13–970. 22.

⁷⁸ Ван Дитен наводи да је могуће да Палама није, приликом усмене расправе, наводио тачно оце из којих је преузимао цитате, али се то њему не чини много важним, будући да их је касније у својим списима наводио, Nikephoros Gregoras *Rhomäische Geschichte* IV, nap. 348, 287–288.

⁷⁹ A. Papadakis, Gregory Palamas at the Council of Blachernae, 1351, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 10 (1969) 333–342.

⁸⁰ Greg. II, 970. 22–971. 6.

било чудно да и сам писац, који је својим очима видео, ушима чуо и телом доживео (αὐτόπταις καὶ αὐτηκούοις καὶ αὐτοπαθέσιν αὐτοῖς ἡμῖν γεγονόσι), дочека смрт.⁸¹ Јер, они су у ствари своје убилачке руке уперили против цркве Божије. Григори и његовима више није било дозвољено да говоре, али су зато њихови противници могли да без икакве задршке причају (τὸ δὲ λαλεῖν ἀνέδην).⁸² Оваквом пристрасном приказу догађаја Григора је додавао реакције народа на дешавања у Цркви. Тако је, приликом повратка кући након завршетка једне од седница, навео да су и народ и великодостојници почели да причају о Паламином поразу у театру и о његовој срамоти. Ко је уопште и био тај Палама, питали су се сви, који је хтео да уклони догме светих отаца? Исихаста је страховао, подвлачи Григора, од беса народа па се скривао, а народ је на улицама Града прослављао Григорину победу.⁸³

Ипак, иако је свој пораз на сабору Григора желео да представи као победу, исход догађаја био је јасан. На сабору је одлучено, како саопштава историчар, да је Божија суштина божанство, али се, у истом том смислу, као нестворено и различито од суштине Божије, означава и Божије деловање (ἐνέργεια), које је без супстанце, али је подељено на различита, специјална нестворена деловања као што су моћ, мудрост, живот, истина, светлост, осуда, сан и све друго што су по потреби већ људи назвали.⁸⁴ Такође је утврђено да није суштаство Божије оно које чини светим хлеб који узимамо нити крштење, већ једна нестворена милост Божија и дејство друге природе која је скроз различита од суштаства Божијег. Тако је, закључује своје излагање писац *Ромејске историје*, ђаво (ὁ δαίμων) постигао оно што је хтео.⁸⁵ Палама и његове присталице понашали су се саввим нехумано, попут звери (καθάπερ θήρες), те се није ни могло очекивати да ће касније бити другачије. Са посебном агресивношћу напали су епископе Тира и Гана, поцепали им одору и скресали браде. Сваки бес помешан са необразованошћу, наводи Григора, чини да још страшније пострадају они против којих је усмерен. На крају су се паламити окренули и против оних Григориних ученика који су остали са њим. Неки од њих су бачени у затвор, док је другима запређено да се одрекну јединства са Григором. Након четрнаест дана Григору су ставили у кућни притвор.⁸⁶ Наређено му је да завек ћути и било му је забрањено да било коме и било шта пише. Историчар се жали да су му паламити ускратили и пријатеље и рођаке, али и слуге које су му значиле у старости.⁸⁷

Кантакузинов приказ Цариградског сабора битно је краћи у односу на Григорин и, као што се да претпоставити, у потпуности негира Григорине оптужбе изнесене против Паламе и Кантакузина, представљајући њих као правоверне и потенцирајући неповерљивост и неистинитост Григориног исказа. Цар-писац саопштава да Нићифор Григора није престајао нити пре нити касније са својим писанијем, већ

⁸¹ Подсећање на *аутопсију* свакако има значај да свој исказ учини што веродостојнијим. О аутопсији код Григоре в. Павловић, „Жив и приповедајући глас”, 176–177.

⁸² Greg. II, 998. 1–1009. 17.

⁸³ Greg. II, 977. 20–978. 23.

⁸⁴ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 422, 306–307.

⁸⁵ Greg. II, 1009. 17–1010. 10.

⁸⁶ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 432, 308–313.

⁸⁷ Greg. II, 1010. 10–1036. 7.

је и другима слао своје оптужбе везане за искривљење правоверне догме. Његове списе обзнанио је на Кипру и његов пријатељ, некакав Георгије Лапит. Григора је био затворен у манастир Христа у Хори, у коме је иначе обитавао и није му било дозвољено, признаје Кантакузин, да прима посетиоце, како би се спречило да шаље своја писма и наставља своје писаније. Григора је саопштавао лажи, приповедао је о Кантакузиновом рату, о заробљавању, о убиствима, покољима, харањима и свему што је у тешко ратно време задесило Ромеје. Он је оптуживао и неке од монаха не само за месалијанство него и за пијанчење. Григора је, према Кантакузиновим речима, и Цркву оптужио за срамоту и одбијање праве вере (κατηγορεῖ καὶ τῶν πατριῶν ἀθέτησιν δογματῶν). Све је то, међутим, василевс касније, имајући у рукама Григорине списе, увидео и бранио себе од њега, потказујући га као обмањивог. Осим Кантакузина, и многи други су, како то цар-писац подвлачи, приметили лажне говоре, бесрамност и тривијалност Григориних података.⁸⁸

Ипак, Григорино оружје, његово оштро перо из кога су излазили цитати великих имена хришћанске теологије у циљу очувања праве вере, нико није успео да ућутка. Историчар је и надаље у својој *Ромејској историји* покушавао да убеди, можда већ и самога себе, да ће даље ствари везане за спор са исихастима скратити у највећој могућој мери, онако како је и раније радио и како је то захтевала истина. Јер, због чега би се ратовало (дакле, писало), пита се Григора, када је рат завршен и мотивације више нема.⁸⁹ Мотивације је итекако било, што доказују и други Григорини списи усмерени против Паламе, настали тих година његовог заточеништва.⁹⁰ Много ствари Григора је, како подсећа, већ напред обрадио а понављати све то писцу се чинило превише, иако је наставио да расправља о стварима које је већ био изложио. Ипак, нико му, како сам наводи, не би могао пребацити да се није ангажовао у борби око догме а доказ за то је, уосталом, и његов спис.⁹¹ Проблем је био у томе што је Палама, који је заправо био и иконоборац како тврди Григора, сада био признат као нови учитељ Цркве. Њему су, међутим, наново претили да ће, уколико не попусти и не престане са даљим побијањем исихазма, након смрти остати непогребен јер се страшно лоше и јеретички изражавао о Палами.⁹² С тим у вези, врло је сликовит приказ Паламине смрти у историјском спису Нићифора Григоре.

Смрт Григорија Паламе

Крај Паламиног живота био је, како подвлачи писац *Ромејске историје*, особито горак и бешчастан (πικρὸν τὶ καὶ αἰσχίον). Исихасти су се често увијала црева и имао је ужасне стомачне тегобе које Григора веома сликовито описује. Ово је особито важно, будући да је познато да је Сократ Схоластик, у својој *Црквеној историји*, описао да је Арије, пред смрт осетио стомачне тегобе, те је, уз обилно крварење, веома брзо умро.⁹³ Уз то се још, због запаљења мозга (καὶ πρὸς γὰρ μανιώδει

⁸⁸ Cant. III, 166. 3–185. 15.

⁸⁹ Greg. II, 1119. 1–1120. 5.

⁹⁰ Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte IV, нап. 588, 335.

⁹¹ Greg. II, 1140. 12–18.

⁹² Greg. II, 1143. 11–1145. 12.

⁹³ Σωκράτους Σχολάστικου ἐκκλησιαστικῆ ἱστορία, PG 67, Paris 1864, 176–177.

φρενίτιδι), Палама понашао као какав луди човек, што је и довело до тога да он у страшним патњама напусти живот.⁹⁴ Паламине присталице су, према Григориновим речима, покушале да лажирају његову страшну смрт и пронеле су глас Солуну, чији је он био митрополит, да врши чудновата излечења.⁹⁵ Њихове лажи су се, међутим, временом ипак показале.

Иако се Григорин опис може сматрати претераним, не би га требало одбацивати као сасвим нетачан. Мало је вероватно да би историчар могао у потпуности лажирати симптоме од којих је боловао Палама, будући да би тиме довео у питање веродостојност сопственог исказа, на чему је од почетка инсистирао. Да је Палама заиста имао стомачних проблема пред сам крај свог живота (νόσῳ βραρεία περιπίπτει τῶν σπλάγχων, ἥτις αὐτὸν μετὰ βραχὺ καὶ τῆς ζωῆς ὑπεξάγει) сазнаје се и из Паламиног житија, као и из збирке чуда, чији је аутор био нико други до патријарх Филотеј Кокин.⁹⁶

Када је у питању запаљење мозга, Григора наводи да су исихасти слали његове списе Палами у Солун, будући да нису успели сами да их побију, од чега је овај накнадно добио френитис и лудило услед сувоће мозга (φρενίτιδι καὶ μανία κάτοχος, ὡς εἴρηται, γεγινώς διὰ ξηρότητος ὑπερβολὴν ἐγκεφάλου), упуштајући се у читање и побијање Григориновог исказа. Иако, међутим, многи мисле да се Григора због тога радовао, те да би због тога писао нешто што не одговара правом стању ствари, он своје читаоце уверава у истинитост исказа. О томе се, уосталом, може сазнати и од оних који су даље о томе писали, јер Григора све то не помиње да би њих (дакле, исихасте) направио лошима, већ због тога што правила писања историје захтевају да све у детаљима буде испричано (ἀλλὰ τῶν τῆς ἱστορίας ἐγκεκμένων νομίμων καὶ καθ' ἕκαστα ζητούντων ἄπαντα).⁹⁷

Одређени Григорини наводи дају се потврдити већ самим Паламиним списима. Наиме, као што је познато, а што у збирци чуда тврди и патријарх Филотеј Кокин, непосредно пред своју смрт, Палама је саставио књигу у четири поглавља против Нићифора Григоре, такозваног философа и монаха, а у ствари тог крајње дрског и тешког незнабошца (πρὸς τὸν [...] φιλόσοφον καὶ μοναστὴν δῆθεν, Νικηφόρον ἐκεῖνον τὸν ἔσχατον καὶ τολμηρὸν ὑβριστὴν τῆς θεότητος, [...] ἐξεδόθη τῷ μεγάλῳ τῷδε βιβλίον ἐν τέσσαρσι λόγοις), како се у спису наводи.⁹⁸ У питању су четири говора које је Палама саставио у току свог последњег боравка у Цариграду.⁹⁹ Дакле, иако је Григорина интерпретација података везаних за крај Палами-

⁹⁴ Greg. III, 549. 18–23. За хронологију Паламине смрти в. Nikephoros Gregoras Rhomäische Geschichte VI, нап. 96, 161; Beyer, Chronologie, 151–152; A. Rigo, Il canonizzazione di Gregorio Palama (1368) ed alcune altre questioni, Rivista di studi bizantini e neoellenici 30 (1993) 155–201.

⁹⁵ Ово је свакако алузија на почетак сакушљања прича о чудима Григорија Паламе, у циљу стварања његовог култа. С тим у вези важно је напоменути да се збирка чуда појавила и пре писања самог житија и да ју је саставио Филотеј Кокин, Miracle Tales from Byzantium, translated by A.-M. Talbot, S. Fitzgerald Johnson, Harvard University Press 2012 (=Miracle Tales), XVIII–XXIII.

⁹⁶ Miracle Tales, 322. 1–3.

⁹⁷ Greg. III, 552. 1–9.

⁹⁸ Miracle Tales, 320. 3–8.

⁹⁹ Свети Григорије Палама. Списи из сужањства, Слова против Григораса, са грчког изворника превео С. Јакшић, Нови Сад 2015, 151–358.

ног живота претерана, сами подаци нису упитни. Упркос субјективности исказа може се закључити да је историчарева приповест о Паламиним последњим данима имала своје упориште у стварним догађајима који су обележили почетак друге половине XIV столећа.

Лична историја у *Исџорији*

Када коначно говоримо о разлозима који су подстакли Григору да у своје дело у великој мери утка једну теолошку распру, треба навести речи самог писца. Јер, како је Григору научио проток времена, историја је та која се увек држи истине. Она има моћ вође који потомке подучава како да из прошлости извуку корисне ствари, како да воде предстојећи живот и како да се држе подаље од оних ствари које доносе лошу судбину. А ствари на које се Григорине речи односе јесу олује и таласи у Цркви (τῆς ἐκκλησίας χειμῶνας καὶ κλύδωνας) које су довеле до тога да се немарност владара и његово неискуство у владању наднесу над несрећне Ромеје, зато што су допустили да буду занесени новом догмом и новим Паламиним учењем (ταῖς τοῦ Παλαμᾶ καινοφωνίας καὶ ἀσεβέσι δόγμασι). У вези са тим стварима често су, како каже историчар, људи, који су били познати по врлини, разуму, моралном понашању и правоверности, долазили к њему и наговарали га да све прикаже на другачији начин, то јест да постави ствари онако како би биле исправне, пошто је правоверност била у опасности. Због тога и није требало да писац остане нем, да не би због пријатељства (διὰ φιλίαν) нешто прећутао.¹⁰⁰ Такође, историчар признаје да је, упркос покушају да се теме везане за Цркву избегну, дошао тренутак када се то више није могло игнорисати. Јер, како он то представља, било је неопходно изложити узроке који су довели до несрећа, пошто је страховао да ће се његов живот на овом свету завршити пре тога, а он није желео да наредни нараштаји не сазнају какву је улогу играо у збивањима, како се уопште нашао у нередима који су владали у Цркви, како се држао и понашао, како је о томе разговарао са царем и шта је при том настојао да учини.¹⁰¹ Дакле, важност самог спора, како за унутрашњу, тако и за спољну политику Царства, али и страх од изненадне смрти у заточеништву и могућност да његова верзија догађаја остане неиспричана, нагнали су историчара Григору да сав материјал везан за исихастички спор прикључи свом историјском спису. Уосталом, прикључивање историјата полемике са Паламом историјском делу, које, по природи ствари, треба да буде непристрасно и да догађаје приказује истинито, имало је велику важност. Пошто су се ствари одигравале великом брзином и није се имало времена за редиговање списка, књиге XVIII-XXXVII посебно се одликују неравномерном структуром, понављањем исказа и, каткад, измешаним и недовршеним садржајем. Ипак, колико год да ова чињеница представља проблем у ишчитавању самог списка, утолико је вреднија за истраживаче који се баве процесом настанка *Ромејске исџорије* и развојем мисли њеног аутора.

100 Greg. II, 881. 1–882. 10. Ова опаска се свакако односи на Кантакузина. Можда се управо у овом исказу најјасније огледа разлог Григориног детаљног приказа сабора у његовој *Ромејској исџорији*.

101 Greg. II, 819. 16–820. 22.

* * *

Теолошко-филозофска распра између Нићифора Григоре, као представника најобразованијих Ромеја и Григорија Паламе, као представника византијских теолога монаха, била је неопходна Царству.¹⁰² Познато је да је на Западу тада већ тријумфовала схоластичка мисао, оличена пре свега у списима Томе Аквинског, кога су Византинци, управо по уласку Јована Кантакузина у престоницу, почели да преводити. У том послу предњачио је царев месазон, Димитрије Кидон.¹⁰³ Невоља за Ромеје је, међутим, лежала у томе што су политичке околности и тензије које су владале у Царству и које су биле изазване управо поларизацијом ромејског друштва на присталице Кантакузина, те тиме и Паламе, и на подржаваоце Палеолога, биле у моменту када су распре достигле врхунац, најжешће. Тако се Кантакузину због сукоба који је претио да избије и у редовима његове породице по питању наследства престола, као и сукоба са Палеологом који се неумитно наметао, а онда и рата Венеције и Ђенове који је диктирао унутрашњу и спољну политику Царства, журило да размирице овог типа заврши што пре. Распре око Паламиног учења нису утихнуле са Григором. Оне су настављене и након његове смрти, када је 1368. осуђен и атоски монах Прохор Кидон, исте године када је и Григорије Палама проглашен за светитеља. Иако је немогуће дати одговор на питање шта би се догодило да су распре између Григоре и Паламе настављене под другим околностима, а не под велом историцареве осуде на сабору, требало би, у неком од наредних истраживања овом проблему приступити како са теолошко-филозофског, тако и са аспекта историјске анализе.

Bojana Pavlović

Gregory Palamas in the *Roman History* of Nikephoros Gregoras: Theological Dispute and the Creation of Personal History

Abstract: The paper deals with the dispute between Nikephoros Gregoras and Gregory Palamas, the development and course of their quarrel in order to show the significance and role of this part of Gregoras' historical work within the entire *Roman history*. Due to the significant number of books dedicated to his conflict with Palamas, this part of Gregoras' *History* can justifiably be characterized as Gregoras' personal account. It is not an apology, but a work of polemical character alike his *Antirretics*, which is best proven by the dogmatic speeches against Palamas, integrally included in *The Roman history*. Gregoras understood and, thus, presented the polemic with the hesychast not as his personal battle, but as a struggle for the defense of Orthodoxy.

Keywords: Nikephoros Gregoras, Gregory Palamas, *The Roman History*, hesychasm, personal history

¹⁰² С. Аверинцев, П. И. Мегвегев, Преглед византијске философије, Београд 1996, 102.

¹⁰³ F. Kianka, Demetrius Cydones and Thomas Aquinas, Byzantion 52 (1982) 264–286; N. Russell, Palamism and Circle of Demetrius Cydones, Porphyrogenita, Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides, eds. C. Dendrinos, et alii, London 2003, 153–174.